

І. Ю. АНТОНЕНКО

кандидат психологічних наук, доцент
Класичний приватний університет

ЧУЙНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА

У статті розглянуто чуйність як складову емпатії в контексті комунікативної компетентності педагога. Виявлено, що в результаті чуйного ставлення педагога відбувається підвищення самооцінки дитини, а також профілактика конфліктних ситуацій і стресових станів вчителя і дитини в процесі навчання.

Ключові слова: емпатія, чуйність, психологічний феномен, комунікативна компетентність.

На сьогодні існує інтерес до специфічного виду професійного захворювання осіб, що працюють з людьми – лікарів, педагогів, психологів, вихователів та ін. Представники цих професій схильні до симптомів поступового емоційного стомлення і спустошення – синдрому “емоційного вигорання”. До внутрішніх факторів, що впливають на розвиток “емоційного вигорання”, відносять схильність до емоційної ригідності. “Емоційне вигорання” швидше виникає у тих, хто більш емоційно стриманий. У людей імпульсивних, емоційно гнучких, чуттєвих, чуйних симптоми “вигорання” розвиваються повільніше.

Проблема емпатії як здатності до співчуття і співпереживання стає актуальною не тільки в контексті професійної підготовки педагога, а й актуальною соціально-педагогічною проблемою сьогодення, оскільки в умовах дефіциту людських відносин, різких негативних змін соціально-економічної структури постає проблема самотності й байдужості.

Мета статті – розглянути чуйність як складову емпатії в межах комунікативної компетентності педагогів.

У підготовці педагогів переважає інформаційна складова, тоді як специфічні завдання професійного виховання недооцінено. Найважливішою духовною якістю педагога, що сприяє формуванню у нього професійної комунікативної компетентності, є чуйність у відносинах з людьми. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних відносин, морально-етичному зростанню особистості, ефективному взаєморозумінню при наданні педагогічної допомоги.

У педагогічній психології емпатію розглянуто як властивість особистості вихователя, вчителя, психолога, що виявляється в ситуаціях спілкування та взаємодії, в яких актуалізується гуманістична спрямованість (Т. Гаврилова, Ю. Гіппенрейтер, В. Долгова, А. Козина, С. Кондратьєва, Г. Михальченко, К. Роджерс, Н. Синягіна, М. Тюлін, О. Хрустальова та ін.). Емпатія є соціально-психологічним механізмом взаєморозуміння в процесі спілкування людей (М. Абалакін, В. Агєєв, Г. Андрєєва, В. Знаків, Д. Майєрс, Р. Шакуров, Т. Шибутані та ін.).

Термін “емпатія” розглянуто в різних аспектах, наприклад, під емпатією розуміють як: психічний процес, що дає змогу одній людині зрозуміти переживання іншої; діяльність людини, яка дає змогу побудувати спілкування; особливий вид уваги до іншої людини; здатність, властивість особистості – емпатія як характеристика людини, “емпатійність”.

Емпатія передбачає дві позиції:

1) властивість особистості педагога, що виявляється в ситуаціях спілкування та взаємодії, в яких актуалізується гуманістична спрямованість; емпатія як розуміння дорослим внутрішнього світу дитини, емоційне залучення до його життя;

2) чуйність – процес емоційного відгуку однієї особистості на переживання іншої, що виявляється в розумінні партнера по спілкуванню, співчуття і співпереживання, а також активній підтримці і наданні допомоги.

Висока професійна емпатійність педагога – результат спеціального навчання навичкам самоаналізу, розвитку сензитивності, здатності до емпатичної уваги (чуйності).

У педагогічній психології емпатію розглянуто як властивість особистості педагога, вчителя, вихователя, що виявляється в ситуаціях спілкування та взаємодії з дітьми, в яких актуалізується гуманістична спрямованість. Емпатія проявляється в розумінні внутрішнього світу дитини, емоційному залученні до його життя. Емпатія має особливу соціально-практичну значущість для морального вдосконалення особистості педагога, оптимізації міжособистісних відносин, що складаються в його діяльності й спілкуванні.

Чуйність у педагога є основою комунікативної компетентності й створює механізми прояви гуманності [1, с. 14]. Емпатична здатність вчителя залежить від його професійних якостей, рівня професійної майстерності, від об'єкта сприйняття, від позиції (статусу) суб'єкта і від більшості особистісних характеристик. У байдужих, зосереджених на самих себе, егоїстичних, вимогливих людей низький рівень емпатії. Високий рівень емпатії частіше зустрічається у людях, щедрих, оптимістичних педагогів. Особливе значення при цьому має структура особистості вчителя.

К. Роджерс і його послідовники провели численні (600 вчителів, 10 000 учнів) дослідження, що показують роль емпатії в навчанні й вихованні.

Так, в учнів фасилітаторів (які демонструють більш високий рівень емпатії) порівняно з дітьми, які навчаються у “традиційних” учителів, спостерігалось [11, с. 202–203]:

- менше пропусків занять у навчальному році;
- більше особистісної автономності;
- менше фізичної та вербальної агресії;
- більш розвинена “Я-концепція”;
- більш позитивна самоповага;
- більш високі академічні успіхи;
- менше актів вандалізму;
- менше дисциплінарних проблем;

- вищий IQ;
- зростання творчості протягом року.

Підвищення рівня педагогічної майстерності передбачає зменшення впливу успішності на оцінку особистості учня, підвищення об'єктивності її розуміння і здатність до емпатії [6, с. 98].

Як зазначає Н. Синягіна, емпатія педагога, поряд з рефлексією, гнучкістю, товариськістю, здатністю до співпраці стимулює стан емоційного комфорту, інтелектуальної активності, творчого пошуку, сприяє взаєморозумінню в стосунках з учнем, що особливо важливо в сфері формування професійної комунікативної компетентності педагога, вчителя [8].

Освоєння емпатичних здібностей у кінцевому рахунку приводить до її особистісного присвоєння, що є певним психологічним феноменом. Спостерігаючи за роботою вчителів у школі, дослідники виявили і феномен псевдоемпатії: відсутність комунікативного компонента чуйності і прояв неконгруентності. Якщо вчителю “не подобається учень, його поведінка, то буде більш конструктивним залишитися реальним, ніж псевдоемпатичним, який надів маску або спокою, або турботи” [11, с. 126].

Учні більше довіряють, здатні швидше ділитися своїми проблемами й труднощами з чуйними вчителями, які вміють щиро висловлювати свої почуття, у тому числі негативні, встановлювати контакт як з емоційним станом учня, так і зі своїм власним. Для учнів має значення здатність вчителя проявляти чуйність, а не просто установка на емпатію.

На думку М. Тюліна, найнижче значення рівня емпатії до дітей мають вчителі з авторитарним стилем діяльності. Для оптимізації стилю педагогічної діяльності необхідно насамперед активізувати процес самопізнання учителем таких компонентів професійної діяльності: мотивів, що забезпечують успішність педагогічної діяльності, індивідуального стилю діяльності, рівня емпатії до учнів і самооцінки психолого-професійних якостей. Розвиваючи й поглиблюючи чуйність до дітей, педагог тим самим сприятиме формуванню більш ефективних способів вирішення конфліктних ситуацій [9, с. 134].

Сьогодні на перший план висуваються цінності й принципи, необхідні для загального виживання та вільного розвитку (етика і стратегія ненасильства, ідея терпимості до чужих і чужих позицій, цінностей, культур, ідея діалогу і взаєморозуміння, пошук взаємоприйнятних компромісів тощо). Йдеться про формування толерантно орієнтованої освіти [10].

Гуманістичний підхід до суб'єктних відносин педагога і дітей передбачає наявність у педагогічній діяльності вчителя діагностичного компонента, що забезпечує:

- пізнання особистості з урахуванням даних психолого-педагогічних наук;
- відображення стійких інтегральних властивостей особистості дитини, а не тільки тимчасових його станів;
- виявлення провідних цілей і мотивів поведінки;

- встановлення зв'язків між вчинком і цілісною особистістю учня;
- об'єктивність оціночних суджень;
- вміння проникнути в приховані резерви розвитку учня;
- здатність передбачати, прогнозувати і проектувати його подальший розвиток [5].

Крім того, сутність будь-якої освітньої діяльності відображають цінності та ціннісні орієнтації, зокрема ставлення до природи, часу, простору, діяльності, характер спілкування, особиста свобода, влада, природа людини. Більшість визначень акцентують на необхідності досвіду діяльності, врахуванні ціннісних орієнтацій, таких особистісних якостей, як толерантність, емпатія, гнучкість мислення, відкритість [7].

Найчастіше ситуації “нерозуміння” стають причиною конфліктів між дорослими й дітьми, а їх наслідок – дитячі неврози й зриви, тоді як застосування герменевтичного підходу – це, насамперед, культура толерантності як норма життя, тобто емпатія, чуйність – “вслухання”, “вдивляння” у дітей, головним результатом зусиль яких має стати створення нового образу дитини як своєрідного “тексту”. Цей підхід пов'язаний з процесом розгортання людського ставлення однієї людини до іншої, що передбачає толерантне, чуйне ставлення, а отже, на основі діалогу. Тут можна апелювати до позитивного розуміння, яке сповідував Г. Шпет, чуйного (емпатичного) – М. Бахтін, до розуміння через “мислення разом” – В. Гумбольдт, що веде до сприяння. І. Демакова виділяє в позиції вихователя такі (подібні за своїм характером) складові, як прийняття дитини, емпатія, конгруентність, креативність, сугестивність, здатність до рефлексії [3]. На нашу думку, педагогічна діяльність повинна ґрунтуватися на принципах педагогіки толерантності, розуміння, співчуття, “мислення разом”, чуйності, сприяння.

Водночас аналіз зарубіжних джерел з цієї проблеми в педагогіці дає змогу відзначити, що в основі навчання лежать такі поняття, як “розуміння”, “усвідомлення”, “прийняття”, “емпатія”, “толерантність”. Особистісні якості, необхідні для успішної професійної діяльності педагога: відкритість, терпимість, гнучкість, толерантність, емпатія, почуття власної гідності, готовність до діалогу. Так, на думку S. Schneider і J-L. Varsoux комунікативна компетентність є ключовою для сучасної людини і повинна включати в себе такі компоненти: навички співпраці, взаєморозуміння; мовні здібності; мотиваційні чинники (“культурна цікавість”); толерантність (терпимість до невідомості й невизначеності); гнучкість; культурна емпатію (співчуття, співпереживання, чуйність, уміння поставити себе на місце іншого); почуття власної гідності; почуття гумору. Як зазначає С. Sleeter, до комунікативної компетентності можна віднести: розвинену емпатію, толерантність і рефлексивність [4].

Таким чином, роль емпатії у професійній психолого-педагогічній діяльності полягає в наданні особливого, заснованого на чуйності, способу отримання, обробки та перевірки достовірності інформації, одержуваної в процесі педагогічного спілкування та інноваційної поведінки.

Педагогічна чуйність, на думку Д. Даудової, як професійно важлива якість особистості має прояв у взаємозв'язку таких психологічних характеристик, як товариськість, душевна м'якість, доброзичливість, інтелігентність, толерантність і почуття гумору. Щодо зазначених якостей чуйність виступає своєрідним інтегральним показником, що дає змогу прогнозувати успішність педагогічної взаємодії. Особи з високоемпатійним потенціалом відрізняються наявністю специфічної готовності, спрямованості, мотиваційних орієнтацій і потреб змінювати, вдосконалювати, модернізувати процес власного розвитку. Цей процес має місце за високого рівня когнітивної та емоційної рефлексії, толерантності та інших психологічних особливостей, властивих емпатійним особистостям. Прояв емпатійності як професійно значущої якості педагога у студентів, магістрів та вчителів показує, що чим вище етап професійного становлення, тим краще розвинена особистісна емпатія. Це пов'язано з формуванням професійної самосвідомості, з посиленням рефлексивних тенденцій, з усвідомленням професійної приналежності й необхідності адекватно проявляти такі якості, як розуміння, співпереживання, терпимість і прийняття іншого [2].

Педагогічна чуйність є дієвим механізмом професійного саморозвитку майбутніх педагогів, а її високий рівень забезпечує особистості не тільки прагнення, а й здатність до самовдосконалення. Педагогічну емпатію можна цілеспрямовано формувати, використовуючи методичний комплекс, орієнтований на розвиток чуйної поведінки, результатом чого є якісне покращення процесу професійного саморозвитку педагогів.

Висновки. Комунікативна культура педагога відображає рівень професійної майстерності, емоційну зрілість особистості і впливає на імідж педагога. Особистість педагога передбачає наявність таких характеристик, як педагогічний такт, самоконтроль емоційного стану та зовнішньої експресії, емпатійні якості. В результаті позитивного, чуйного ставлення з боку педагога та його активного прояву відбувається підвищення самооцінки дитини, а також профілактика конфліктних ситуацій і стресових станів вчителя і дитини в процесі навчання.

Список використаної літератури

1. Воспитание профессионала в педагогическом вузе. – Ч. 1 / В. И. Долгова и др. – Санкт-Петербург : РГПУ им. А.И. Герцена, 2002. – 300 с.
2. Даудова Д. М. Эмпатия как механизм саморазвития будущих педагогов : дис. ... канд. психол. наук / Д. М. Даудова. – Махачкала, 2005. – 172 с.
3. Демакова И. Д. Воспитательная деятельность педагога как фактор гуманизации пространства детства / И. Д. Демакова. – Москва : Новый учебник, 2003.
4. Долгова В. И. Эмпатия : монография / В. И. Долгова, Е. В. Мельник. – Москва : Перо, 2014. – 185 с.
5. Еремкина О. В. Формирование психодиагностической культуры учителя в системе непрерывного педагогического образования : монография / О. В. Еремкина. – Москва : Изд. дом Рос. акад. образования : Моск. психол.-соц. ин-т, 2006. – 332 с.
6. Знаков В. В. Понимание в познании и общении / В. В. Знаков. – Самара : СамГПУ, 2000. – 188 с.

7. Новикова Л. А. Развитие межкультурной компетентности студентов педагогического университета на основе использования телекоммуникационных технологий : дис. ... канд. пед. наук / Л. А. Новикова. – Омск, 2007. – С. 16–40.
8. Синягина Н. Ю. Социально-перцептивные характеристики личности педагога / Н. Ю. Синягина, А. А. Деркач // Развитие социально-перцептивной компетентности личности : материалы научной сессии, посвященной 75-летию А. А. Бодалева. – Москва : Луч, 1998. – 248 с.
9. Тюлин М. Ю. Эмпатия как важнейшее качество педагога в искусстве внутренних трансформаций субъектов образования / М. Ю. Тюлин // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Педагогика и психология. – 2013. – № 2. – С. 51–56.
10. Фролова Н. Г. Воспитание культуры толерантности: герменевтический аспект [Электронный ресурс] / Н. Г. Фролова // Письма в Эмиссия. Оффлайн (The Emissia. Offline Letters) : электронный научный журнал. – ИЮЛЬ-СЕНТЯБРЬ 2002, ART 870. – Режим доступа: <http://www.emissia.org/offline/2002/>.
11. Rogers C. Freedom to learn for the 80's / C. Rogers. – Columbus ; Ohio, 1983.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2016.

Антоненко И. Ю. Чуткость как профессиональная компетентность педагога

В статье рассматривается чуткость как составляющая эмпатии в контексте коммуникативной компетентности педагога. Выявлено, что в результате чуткого отношения педагога происходит повышение самооценки ребенка, а также профилактика конфликтных ситуаций и стрессовых состояний учителя и ребенка в процессе обучения.

Ключевые слова: эмпатия, чуткость, психологический феномен, коммуникативная компетентность.

Antonenko I. Sensitivity as a Professional Teacher Competence

In the current training program of teachers an information component is predominant while specific objectives of professional education are underestimated. The most important moral quality of a teacher, which contributes to the formation of his professional communicative competence, is the sensitivity in the relationships with people. Empathy aids the balance of interpersonal relations, moral growth of the person, the effective mutual understanding during the provision of educational assistance.

Under the shortage of "warmth" in human relationships, sudden negative changes in economic and social structure people face the problem of loneliness and indifference. As a result the problem of empathy as an ability to sympathize and empathize becomes relevant not only in the context of professional training of a teacher, but also a topical social and pedagogical problem today.

Empathy is considered from two perspectives: 1) as a character of teacher personality, being expressed in the situations of communication and interaction, where humanistic orientation becomes actual; adults show empathy when understand the inner world of a child and join in his life emotionally; 2) as the sensitivity – the process of emotional response of one person to the experience of another one, which results in the understanding of the communication partner, compassion and empathy, as well as the active support and assistance.

Children and young people are more likely to trust and share their problems and difficulties with sensitive teachers who are able to express their positive and negative feelings sincerely, establish the contact with the emotional state of both the student and himself.

For students the ability of teacher to be sensitive in real life is more critical, than simple empathy set.

Key words: empathy, sensitivity, psychological phenomenon, communicative competence.